

L'Ausiàs March d'Enrique Badosa

Marcel Ortín

M'agradaria començar amb una definició de traducció que proposa una acadèmica alemanya, Katharina Reiss, i que a mi sempre m'ha semblat molt ajustada al que és la realitat de la traducció. Prenent la frase d'un altre estudiós, Wolfgang Schadewaldt, Reiss diu que la traducció seria «l'art del sacrifici adequat». Efectivament, la traducció, al capdavant, no és més que una aproximació possible al text original, feta en el que els acadèmics anomenem la «llengua meta», la llengua del traductor: és una de realitzada entre diverses aproximacions potencials. Per tant, no es pot dir que la traducció segueixi un absolut dictat del text original, que respongui a una exigència única que li posa l'original. Més aviat l'hem d'entendre –en aquesta línia del «sacrifici adequat»– com la realització d'un ordre de prioritats que el traductor es posa a ell mateix, ordre de prioritats que li proporciona els criteris per a les múltiples decisions concretes que haurà de prendre mentre fa la traducció.

Em sembla que la persona que avui homenatgem, Enrique Badosa, és molt conscient d'aquesta realitat de la traducció com a aproximació, i en les seves reflexions n'ha deixat testimoni. Ell mateix diu que, al capdavant, el traductor fa un joc d'apostes i renúncies, de provatures i errors, i que en aquest joc d'aproximació es sotmet a la crítica –a la lectura crítica, atenta– dels lectors. Em sembla que tot això ens autoritza a fer una anàlisi comparada dels poemes d'Ausiàs March i de les versions que ens proporciona d'aquests poemes Enrique Badosa: una comparació que ell mateix defensa com a legítima i sovint necessària.

Enrique Badosa té traduïdes i publicades vint-i-cinc poesies de March –si no m'he descomptat–, algunes de molt extenses: aquesta xifra és ben eloqüent del seu interès pel gran clàssic català. En les seves publicacions de poesia catalana antiga de l'any 1966 (*La lírica medieval catalana. Antología y traducción*) i del 2006 (reedició revisada del llibre anterior, amb el mateix títol), Ausiàs March hi figura amb sis poesies del cicle Plena de seny, onze del cicle Llir entre cards, dues poesies sense senyal, una amb el senyal-invocació «Amor, amor», dues amb el senyal-invocació «Oh, foll amor», dos dels Cants de mort i, finalment, el Cant espiritual. Això significa una mostra no diré completa, però sí prou representativa, de tots els registres, de tots els interessos de la poesia d'Ausiàs March.

Definint la traducció poètica tal com ell la concep, sobretot pensant en la

responsabilitat del traductor pel que fa al trasllat del sentit, Enrique Badosa escriu en el pròleg del seu llibre *Sine tradere* (2016), que és una reflexió extensa sobre la traducció: «La traducción –la óptima traducción– es óptimo modo de leer una obra que posee generosa polisemia». No cal dir que aquesta definició és, d'una banda, ajustada a la realitat –al meu entendre– i, de l'altra, lleugerament paradoxal. I suposo que intencionadament paradoxal. «Óptimo modo de leer»: és a dir, la millor lectura, el traductor com el millor lector –aquest és un tòpic conegut–; però aquesta millor lectura del text, resulta que ho és d'un text «que posee generosa polisemia», és a dir que en realitat pot ser llegit de diverses maneres. En aquesta mica de paradoxa que em sembla detectar en la seva definició és on faré descansar la meua reflexió d'avui.

Idealment, en efecte, la traducció és respectuosa amb la capacitat que té l'original de produir significació. Aquest «óptimo modo» al qual es refereix Enrique Badosa subratlla el seu propòsit de no reduir el sentit, en la nova formulació expressiva que en fa el traductor, sinó més aviat de revelar-lo. Revelar-lo, com? Doncs pel fet, diríem, d'haver-lo *re-presentat* —tornat a presentar, tornat a escriure— en una altra llengua. I així, ell mateix escriu: «La traducción de poesía nos ofrece algo así como una réplica de la obra original. [...] la muestra en posibles dimensiones aparecidas más allá de la lengua en que fue escrita». La traducció *mostra* l'original, en fa visibles els valors quan el representa. I d'aquí Enrique Badosa en dedueix el deure —interessant— de l'edició bilingüe, aquella que respecta el dret del lector a confrontar la traducció amb l'original: a ser crític, i atent, a la lectura de la traducció en relació amb l'original. Això, dit per un traductor, demostra una alta exigència respecte al seu art. És una exigència que en la tradició acadèmica dels estudis de traducció no ha arribat fins a nosaltres, en termes de reflexió, fins als treballs dels anys 70, en què es diu ja clarament (per exemple Katharina Reiss, a qui he esmentat abans) que no es pot fer una crítica de traduccions sense la comparació amb l'original. No n'hi ha prou, o no vol dir res, que el text «soni bé»; el text ha de representar l'original. I Badosa mateix, en mostra d'aquesta exigència que es posa com a traductor, no solament ofereix una segona edició revisada del seu llibre de 1966, ara amb les traduccions acarades als originals, sinó que també consigna els seus propis errors de traductor en quatre o cinc pàgines de l'assaig amb què encapçala el llibre *Sine tradere*.

Per veure tot això aplicat a la poesia d'Ausiàs March, podem començar, per exemple, amb aquest poema I que teniu a la fotocòpia. No el llegiré sencer, perquè ens allargaríem massa. Però sí que podem llegir-ne algunes octaves i veure com treballa el

traductor, què treu del text original i, en definitiva, què li interessa mentre està traduït. Llegeixo les dues primeres octaves, en la traducció d'aquest conegudíssim poema d'Ausiàs March, el primer en l'edició d'Amadeu Pagès:

A mí me está ocurriendo lo mismo que al que encuentra
placer en el soñar, y este placer procede
de un loco pensamiento: pues el tiempo pasado
me retiene el pensar que no existe otro bien.
Percibo que el dolor continúa al acecho
y sabiendo de cierto que caeré en sus manos,
no hallaré bien alguno en el tiempo futuro:
el tiempo que ha pasado para mí es el mejor.

No siento amor alguno por el tiempo presente,
sino por el pasado, que es nada y terminó.
Con este pensamiento me apaciguo y deleito,
pero cuando lo pierdo aumenta mi dolor,
igual que le sucede al condenado a muerte
y lo sabe hace tiempo y se va resignando,
y le hacen creer que le perdonarán,
y luego le dan muerte cuando ya no lo espera.

Aquí podem veure com Badosa s'ajusta al sentit de l'original i no vol renunciar a cap matís –diria jo– d'una poesia tan concentrada com la d'Ausiàs March. Això, naturalment, és una de les raons per les quals ell fa l'opció per l'alexandrí, que després comentaré. I al mateix temps ens dona aquest to discursiu d'una poesia que s'hi presta, realment: d'una poesia que és lírica, però que al mateix temps té una base conceptual que l'acosta a una forma discursiva. Podem veure com en aquest esforç, en aquest propòsit de recuperació del sentit de l'original, hi ha coses que podem considerar discutibles, o potser errors, però que estic segur que Enrique Badosa acceptarà que comenti, precisament perquè ell defensa aquesta possibilitat.

En els versos 3 i 4, la versió del 2006 (l'última versió publicada) tradueix «de un loco pensamiento: pues el tiempo pasado / me retiene el pensar que no existe otro bien»; és a dir: construeix una oració completiva amb aquest «que no existe otro bien». Si llegim l'original, Ausiàs March va escriure: «ne pren a mí, que el temps passat me té /

l'imaginar, que altre bé no hi habita». I aquí potser podríem interpretar la gramàtica de l'original d'una altra manera; potser podríem interpretar que aquest «que altre bé no hi habita» no és una completiva sinó una causal, és a dir que dona una explicació de l'afirmació que s'ha fet abans. I curiosament, quan jo llegia aquesta traducció –pensant: això jo ho lleigeixo com una construcció causal–, vaig anar a parar a la versió de 1966 d'Enrique Badosa i vaig veure –amb sorpresa, no ho negaré– que en aquesta primera versió ell també ho havia llegit com una causal. Ho teniu al peu de la pàgina, versos 3 i 4: «de un loco pensamiento: el tiempo que ha pasado / retiene mi pensar, pues otro bien no guarda». Aquestes discrepàncies, que en aquest cas es donen entre dues versions del mateix traductor, són gairebé inevitables en la interpretació d'Ausiàs March.

Altres variants interessants –comparant les versions d'aquesta poesia del 2006 i de 1966– van en una altra direcció i ens fan veure com el poeta, efectivament, allò que fa és un *try and error*: pren una sèrie d'opcions que no sempre són les mateixes, que en quaranta anys de diferència poden haver canviat. Per exemple, en els versos 13 i 14 Badosa traduïa, en aquest símil famosíssim d'Ausiàs March del condemnat a mort: «igual que le sucede al condenado a muerte / y lo sabe hace tiempo y se va resignando»; en la versió de 1966 havia escrit: «igual que le sucede al que fue condenado / y lo sabe hace tiempo y se va consolando». Com veieu, aquí hi ha un guany en la versió nova, i és un guany de precisió semàntica, de propietat: naturalment que el condemnat a mort el que fa és resignar-se a la seva sort, molt més que consolar-se, malgrat el «s'aconhorta» de l'original. En els versos 27-28 la versió del 2006 diu: «con todos estos males que me impiden saber / cuándo debo alejarme de placeres pasados». Aquí la versió més recent evita el que en la versió de 1966 era probablement un ús estilístic impropï (impropï, potser, de la tonalitat d'Ausiàs March). Badosa l'any 1966 havia traduït: «con todos estos males que me sacan de quicio, / cuando debo alejarme de placeres pasados». Aquest «me sacan de quicio» queda substituït per un «me impiden saber», molt més conceptual, molt més ajustat –al meu entendre– al sentit del text original. I finalment, en els versos 31-32 el símil del malalt, «así como el enfermo que, por un plato rico, / todo aquello que come le produce dolor», és una superació –aquí, em sembla, tant pel sentit com per l'estil– de la versió de 1966. En aquesta, Badosa havia escrit «así como el enfermo que, *por un buen bocado*» –però el llenguatge més intemporal de la versió del 2006 sembla millor estilísticament–, i després «todo aquello que come *se nutre en el dolor*» –però «le produce dolor» sembla molt més pròxim al sentit original d'Ausiàs March.

Així veiem, doncs, com el traductor va fent temptatives d'aproximació i de solució als problemes que li planteja el text que tradueix. En Ausiàs March tot això és complex, difícil. Per a acabar aquest repàs de la poesia I podríem fixar-nos en un lloc del vers 4 en què també hi ha una qüestió interessant, difícil de resoldre en traducció. Ausiàs March havia escrit: «Així com cell qui en lo somni es delita / e son delit de foll pensament ve, / ne pren a mi, que el temps passat me té / l'imaginar, que altre bé no hi habita». Aquí hi ha un terme, «el temps passat me té l'*imaginar*», que resulta que és un terme tècnic, un terme que Ausiàs March coneixia perfectament de la psicologia escolàstica. L'«*imaginar*» és una de les facultats, un dels sentits interns de l'ànima segons la psicologia escolàstica: és aquella facultat que ens permet de retenir la «forma» d'imatges o experiències, i de recuperar-les quan ja no són presents; però encara no és una operació racional. Bé, tot això és molt complicat. La traducció de l'«*imaginar*» d'Ausiàs March per «me retiene el pensar que no existe otro bien» no deixa de ser una operació aproximativa, com tantes n'hi ha en traducció, una operació a què obliga la distància temporal: els cinc segles, o sis, gairebé, que ens separen d'Ausiàs March i de la seva terminologia escolàstica.

Enrique Badosa no s'enganya respecte a aquesta distància que separa sempre la traducció de l'original. Ell sap, i ho ha explicat en el pròleg al qual m'he referit abans, que en la traducció sempre es fa present la veu del traductor, el seu estil personal, fent costat al del poeta traduït. Sap que la traducció està, inevitablement, escrita en una *altra* llengua, amb tot el que això representa. I sap que en la traducció es reconeix el moment en què ha estat feta: que la traducció porta l'empremta del temps històric i l'empremta que el temps deixa sempre en el llenguatge.

Amb tota aquesta consciència, Enrique Badosa trasllada a la traducció poètica – que és art i ofici al mateix temps – la seva exigència respecte a la poesia mateixa. No n'hi ha prou amb la inspiració. Ell mateix escriu: «“La tentación de la palabra” exige la calidad del fondo tanto como la de la forma. Profundas, importantes ideas y aun sentimientos, solos no hacen bellos, importantes y profundos poemas». Doncs bé: aquesta exigència, em sembla, és la que el porta a una preferència clara pel vers que ell en diu «escandido con rigor», el vers clàssic, si volem dir-ho així. Ell mateix escriu, parlant de les seves traduccions de poetes medievals catalans: «En cuanto a los medievales catalanes, empleé el verso sin rima, pero escandido: estos decasílabos –el original siempre con cesura obligatoria en cuarta sílaba–» –vol dir, és clar, els dels poetes catalans–, «los vertí en alejandrinos con cesura en la séptima» –en castellà–, «lo

cual aporta solemnidad y rotundidad semejantes a dicho decasílabo». Aquest pas del decasíl·lab ausiasmarquíà, del decasíl·lab de 4 + 6, a l'alexandrí castellà de 7 + 7, podríem dir que és una solució justificada per la devoció del traductor al sentit de l'original; però que, al mateix temps, té com a conseqüència inevitable el trencament amb allò que sempre s'ha atribuït al decasíl·lab català –i a conseqüència de l'establiment del decasíl·lab com a gran metre català, a molta de la poesia que ens ha arribat des del segle xv–: que és una poesia concisa, amb economia de mitjans verbals. L'alexandrí inevitablement expandeix el vers, el fa més discursiu: més verbós, si es vol dir així. Però, com he dit abans, és una opció legítima, ben justificada per la voluntat de preservació del sentit. Alhora, aquesta tria mètrica determina, en el cas d'Ausiàs March, la forma del senyal. Naturalment, si el senyal, que en Ausiàs March ocupa les primeres quatre síl·labes abans de la cesura, passa a ser el primer hemistiqui de l'alexandrí, llavors passa de tenir quatre síl·labes a tenir-ne set en castellà, i s'expandeix pràcticament en una explicació. Això em sembla interessant. Enrique Badosa ha traduït «Plena de seny» com «Llena de buen sentido», traducció sens dubte preocupada per l'anàlisi del contingut semàntic; i «Llir entre cards» com «Lirio en medio de cardos» o «Lirio entre los espinos», dos hemistiquis de set síl·labes que encaixen bé en la seva tria mètrica.

Encara en el poema I podem veure algunes conseqüències d'aquesta tria mètrica del traductor. Per exemple, en els versos 43-44 (que són els dos últims de la poesia, els dos últims de la tornada) Ausiàs March havia escrit: «si fermetat durament no contrasta, / e creure poc, si l'envejós consella»; versos que Enrique Badosa tradueix: «si a esto no se oponen una dura firmeza / y el no escuchar consejos de ningún envidioso». A mi em sembla que aquesta traducció és alhora més extensa i més clara que els versos d'Ausiàs March. I diria que aquestes qualitats es poden generalitzar a tota la traducció que ha fet Badosa d'Ausiàs March.

Altres coses que en podem dir? Una és la defensa que fa de la traducció rítmica en versos blancs. Avui aquesta és una pràctica habitual. Ell mateix ho constata quan escriu: «Apenas se traduce empleando una siempre muy comprometida, muy poco fiel, rima consonante». Efectivament: l'opció per la traducció rítmica sense rima, o en versos blancs, explica que les traduccions de Badosa d'Ausiàs March gairebé sempre –o sempre– evitin defectes típics dels traductors que s'entesten, per dir-ho així, a provar la rima consonant; per exemple, la falsa equivalència semàntica, la impropietat lèxica, els rebles, els hipèratons –dels quals parlarem després– o l'ús d'arcaïsmes i de cultismes

estrany. Ell mateix fa aquesta enumeració de defectes, per a dir: els versos blancs ens estalvien tot això. I afegeix: «En todo caso, el ritmo es ineludible». En efecte, es tracta de traducció poètica, d'obtenir un text que sigui poesia per ell mateix. I llavors Enrique Badosa escriu: «Al traductor le compete dar con el ritmo de cuanto el poeta expresa». «No debe pretender la copia del ritmo original, algo prácticamente imposible» (i encara més, és clar, si es passa d'un decasíl·lab a un alexandrí). El que ha de pretendre és un ritme que pugui ser reconegut, diu, com el ritme «válido y adecuado al sentido y a la forma del poema que se traduce».

En relació amb aquestes idees, crec que podem constatar en la seva traducció qualitats com, per exemple, la distància respecte a una traducció literal, element a element, que podria perjudicar el sentit. En la poesia XVIII d'Ausiàs March, versos 49-56, veiem un bon exemple de com la traducció rítmica, no literal, permet la redistribució del sentit d'una manera nova dins els versos de l'octava. Ausiàs March havia escrit:

Als naturals no par que fer-se pusquen
molts dels secrets que la deitat s'estoja,
que revelats són estats a molts martres,
no tan subtils com los ignorants i aptes.
Així primors Amor a mi revela,
tals que els sabents no basten a comprendre,
e quan ho dic, de mos dits me desmenten,
dant aparer que folles coses parle.

Ausiàs March està seguint, com moltes vegades en la seva poesia, un ordre de concepte – vers: cada vers es fa el receptacle d'una idea, podríem dir. En la traducció d'Enrique Badosa, més extensa per causa de l'alexandrí, aquesta distribució es fa més subtil, diferent:

No le parece al hombre que hayan de ser posibles
muchos de los secretos que guarda la Deidad,
y que se han revelado a numerosos mártires
no tan inteligentes como todos los doctos
que no los conocieron.

(Veieu aquí com el vers s'estén fins a l'altre vers?)

Del mismo modo Amor

(I aquí, una altra vegada.)

me muestra sutilezas tales que ni los sabios
las pueden comprender, y cuando se las digo
me desmienten, sugieren que profiero locuras.

Badosa aconsegueix aquí, al meu entendre, una traducció perfecta del sentit al preu d'una distribució de la matèria diferent de la d'Ausiàs March. I quan dic una traducció perfecta del sentit, em refereixo, per exemple, a això tan difícil de traduir que havia escrit Ausiàs March com «no tan subtils com los ignorants i aptes». Els màrtirs, no tan subtils com els ignorants i aptes: és a dir, l'al·lusió a la docta ignorància, ben recollida per Badosa en aquests versos, «como todos los doctos / que no los conocieron», en què hi ha un encavallament que no és habitual en ell, però que en aquest cas és necessari.

El famosíssim final, la tornada de «Veles e vents», el poema XLVI d'Ausiàs March, també ens dona un exemple d'això que acabo de dir:

Amor, siento de vos más de lo que conozco,
por lo que ha de quedarme la peor parte. Sólo

(al final del segon vers)

sabe de vos aquel que se encuentra sin vos.
Tendré que compararos al juego de los dados.

Sentit perfectament recollit i encavallament necessari.

Altres característiques? Per exemple, a conseqüència d'una traducció que no vol ser literal, l'esforç per la naturalitat. Badosa sap que no s'ha de forçar l'expressió; rebutja la paraula estranya, el cultisme forçat o innecessari. Un exemple d'això el podem trobar en el famós «Cant espiritual», poesia CV, en el vers 12: un vers

retòricament molt construït per part d'Ausiàs March, i del qual Badosa, sense apartar-se d'una dicció natural, recull perfectament el retoricisme. Ausiàs March havia escrit:

Ans que la mort lo procés a mi cloga,
plàcia't, Déu, puis teu vull ser, que ho vulles.

Enrique Badosa tradueix:

antes de que la muerte concluya mi proceso,
quieras querer, Señor, que tuyo quiera ser.

Amb economia de mitjans es manté l'èmfasi. I podríem parlar d'altres coses encara, com per exemple la claredat per la sintaxi natural, o la claredat pel predomini de l'esticomítia, és a dir de la correspondència entre vers, clàusula i concepte (que és predominant en la seva traducció, malgrat els exemples que ara he posat). En fi: hi hauria tota una sèrie d'opcions preses pel traductor que, al meu entendre, van sempre en la mateixa direcció.

Per concloure diré, simplement, que en l'Ausiàs March d'Enrique Badosa el «sacrifici adequat» que està disposat a fer el traductor –un concepte al qual m'he referit al començament– és aquell que no perjudica en excés el sentit d'aquesta poesia, ni la seva expressió ordenada i clara, ni la qualitat rítmica de la seva dicció. Aquests són els valors primordials per al Badosa traductor. L'opció pels alexandrins blancs, el rebuig de l'hipèrbaton i de l'encavallament innecessari, la preferència per l'esticomítia, són, per tant, prioritats clares. Són la seva resposta als reptes d'una poesia, com la d'Ausiàs March, que té la complexitat primera en el desplegament conceptual; amb una força sentenciosa que, si de cas, tendeix a l'el·lipsi, i no pas amb manierismes ni amb rebuscaments de l'expressió.